

Patirto nedarbo sąsajos su vyresnio amžiaus asmenų subjektyvia gerove Baltijos šalyse

Antanas Kairys

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
antanas.kairys@fsf.vu.lt

Raimonda Sadauskaitė

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
El. paštas: raimonda.sadauskaite@fsf.vu.lt

Albinas Bagdonas

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
El. paštas: albinas.bagdonas@fsf.vu.lt

Jonas Eimontas

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
El. paštas: jonas.eimontas@fsf.vu.lt

Vilmantė Pakalniškienė

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
El. paštas: vilmante.pakalniskiene@fsf.vu.lt

Olga Zamalijeva

Vilnius universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos institutas
Vilnius University, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology
El. paštas: olga.zamalijeva@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje, remiantis Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją (SHARE) tyrimo duomenimis, analizuojamos anksčiau patirto nedarbo sąsajos su vyresnio amžiaus Baltijos šalių gyventojų subjektyvia gerove. Analizuoti 2 805 Estijos, 941 Lietuvos ir 809 Latvijos gyventojų, vyresnių nei 50 metų, atsakymai. Buvo nagrinėjama subjektyvi gerovė, anksčiau patirtas nedarbas, socialiniai ir demografiniai, asmenybiniai ir sveikatos veiksniai. Atlikus regresinę analizę, svarbiausiu prediktoriumi buvo neurotiškumas, nedarbo patirtis

Received: 2021-01-06. Accepted: 2021-05-14

Copyright © 2021 Antanas Kairys, Raimonda Sadauskaitė, Albinas Bagdonas, Jonas Eimontas, Vilmantė Pakalniškienė, Olga Zamalijeva. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

taip pat buvo reikšmingas prediktorius, modelis bendrai paaiškino 35 proc. subjektyvios gerovės dispersijos. Galima daryti išvadą, kad patirtas nedarbo epizodas gali palikti ilgalaikius neigiamus padarinius asmens subjektyviai gerovei, net ir kontroliuojant daugelį subjektyvios gerovės veiksnių.

Pagrindiniai žodžiai: subjektyvi gerovė, nedarbas, asmenybė.

Links of Previously Experienced Unemployment to the Subjective Well-Being of Older Adults in the Baltic States

Summary. In this paper, using data obtained from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), previously experienced unemployment links to the subjective well-being of older adults in the Baltic States are analyzed.

One of the global challenges faced by a considerable number of countries is the aging of society. Subjective well-being of older adults and its factors are becoming one of the fundamental issues of the research as older adults are becoming a bigger part of society, and it becomes critical to understand what makes their lives wholesome. According to the life course perspective, human development is a lifelong process, and various events, personal life experiences may shape people and their lives. Therefore, it can be assumed that such a significant event as previously experienced unemployment may be related to the subjective well-being at older ages. Thus, this study aims to analyze the links between previously experienced unemployment and the subjective well-being of life of older adults in the Baltic States.

Data obtained from the 7th wave of the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) was used for the analysis (Bergmann et al., 2019; Börsch-Supan, 2020). Two thousand eight hundred five responses of Estonians, 941 of Lithuanians, and 809 of Latvians over the age of 50 were analyzed. The subjective well-being, previously experienced unemployment, socio-demographic, personality, and health factors were analyzed.

Research results show that many factors predict the subjective well-being of older adults in the three Baltic States: sociodemographic data can explain around 11% of the variance of the subjective well-being. Income additionally explains 2%, factors related to a person's health adds 11% to the explanation, personality traits – also 11%, previously experienced unemployment – less than 1%. In the model containing all the factors, the most important predictor was personality trait neuroticism, and the model explained 35% of the variance of the subjective well-being. The subjective well-being was not linked only to gender and living with a partner. By analyzing the links between previously experienced unemployment and subjective well-being, we found that these links are relatively weak, although they remain even when controlling a range of factors of subjective well-being.

Keywords: subjective well-being, unemployment, personality

Įvadas

Vienas iš globalių iššūkių, su kuriais susiduria daugelis valstybių, – visuomenės senėjimas. Europoje, o ir Baltijos šalyse visuomenės senėjimas vyksta ypač sparčiai (European Commission, 2018). Vyresnio amžiaus asmenų savijauta, subjektyvi gerovė ir jos veiksniai tampa vienu iš esminių tyrimų klausimų, nes vyresnio amžiaus žmonėms tampant vis didesne visuomenės dalimi, darosi kritiškai svarbu suprasti, nuo ko priklauso šių žmonių visavertis gyvenimas.

Nors subjektyvi gerovė sulaukia daug dėmesio įvairių sričių (sociologija, psichologija, ekonomika, politika ir kt.) tyrimuose, bendro jos apibrėžimo nėra (Bagdonas et al., 2013; Gataūlinas & Zabaraukaitė, 2014; Norkus, 2004). Bandant viena sąvoka nusakyti „gerą gyvenimą“, lietuvių kalboje dažnai vartojamos dvi sąvokos – gerovė ir gerbūvis, o anglų kalba – *well being* ir *welfare* (Norkus, 2004). Susiklosčiusios skirtingos socialinių mokslų tradicijos lemia tai, kad skirtingų krypčių mokslininkai tą pačią anglišką sąvoką

verčia skirtingais lietuviškais terminais arba tam pačiam lietuviškam terminui suteikia skirtingą prasmę. Nors „sąvokų *well-being* ir *welfare* semantiniai laukai susikloja“ (Bagdonas et al., 2013, p. 16), ekonomikoje ir kituose socialiniuose moksluose įprastesnė sąvoka yra *welfare*, o psichologijoje ir kituose socialiniuose moksluose – *well-being* (Bagdonas et al., 2013; Norkus, 2004). Be to, *well-being* sąvoka į lietuvių kalbą yra verčiama tiek kaip gerovė (Bagdonas et al., 2013; Gataūlinas & Zabarauskaitė, 2014; Telešienė, 2015), tiek kaip gerbūvis (Krutulienė, 2012; Norkus, 2004), o *welfare* sąvoka taip pat įvardijama gerove (Navickė, 2015; Norkus, 2004). Šiame straipsnyje laikysimės tradicijos, kuri įprasta psichologijai ir iš dalies sociologijai, pasirinkdami *well-being* sąvoką ir ją lietuviškai įvardydami gerove. Kadangi tirsime individo subjektyvius savo gyvenimo vertinimus, vartosime subjektyvios gerovės sąvoką¹. Subjektyvią gerovę suprantame kaip tiek teigiamų, tiek neigiamų vertinimų visumą, kurią individas atlieka savo gyvenimo atžvilgiu (Bagdonas et al., 2013; Gataūlinas & Zabarauskaitė, 2014), ir remsimės Hyde ir kitų (2003) pasiūlytu subjektyvios gerovės modeliu, pagal kurį, subjektyvi gerovė vertinama pagal poreikių tenkinimą. Laipsnis, kuriuo yra patenkinami žmogaus gyvenimo poreikiai, atspindi subjektyvią gerovę. Šiame modelyje (Hyde et al., 2003; Wiggins et al., 2008) išskiriamos keturios lygiavertės ir susijusios poreikių rūšys: kontrolė, autonomiškumas, savirealizacija ir pasitenkinimas. Kontrolė ir autonomiškumas apibūdina laisvę valdyti savo gyvenimą ir laisvę jį valdyti savarankiškai. Savirealizacija ir pasitenkinimas apibūdina, kaip žmonės suvokia šios laisvės turėjimą ir geba mėgautis gyvenimo patirtimis.

Labai svarbi subjektyvios gerovės tyrimų sritis yra subjektyvios gerovės veiksmų paieškos. Ankstesnių tyrimų (Schwingel et al., 2009; Norström et al., 2019; O’Leary et al., 2020 ir kt.) analizė atskleidžia, kad vienas iš galimų svarbių subjektyvios gerovės veiksmų yra darbinis statusas, konkrečiai – nedarbo patyrimas. Tyrimai rodo, kad nedarbas susijęs su žemesniu pasitenkinimo gyvenimo lygiu (Schwingel et al., 2009; O’Leary et al., 2020), žemesne su sveikata susijusia gyvenimo kokybe (Norström et al., 2019) ar bendra gyvenimo kokybe (Hultman, et al., 2006). McKee-Ryan su kolegomis atlikta daugiau nei šimto tyrimų metaanalizė taip pat atskleidė, kad nedarbas susijęs su prastesne fizine ir psichologine gerove (McKee-Ryan et al., 2005). Galimą nedarbo poveikio subjektyviai gerovei mechanizmą atskleidžia Hiswāls ir kt. (2017) kokybinis tyrimas. Jis rodo, kad ne savo noru iš darbo išėję asmenys jautėsi bejėgiški ir pradėję orumą. Dėl sumažėjusių finansų asmenys turėjo keisti vartojimo įpročius. Taip pat susvyravo jų identitetas, nes dėl darbo (kuris suteikia struktūrą ir saugumą) netekimo jie jautėsi niekur nebepriklausantys, izoliuoti. Pasikeitusi finansinė padėtis kėlė nerimą, nesaugumo jausmą, kas paveikė ir savivertę. Visa tai įnešė pokyčių į jų socialinį gyvenimą, bendravimą su artimaisiais. Taigi, galime daryti išvadą, kad patirtas nedarbas susijęs su tuometine prastesne subjektyvia gerove.

¹ Kadangi tarp subjektyvios gerovės ir kitų panašių, subjektyvų savo gyvenimo vertinimą atspindinčių, sąvokų (psichologinės gerovės, gyvenimo kokybės ir pan.) egzistuoja tiek teorinis, tiek empirinis panašumas (Bagdonas et al., 2013), teorinėje darbo dalyje remsimės ir tyrimais, kuriuose tiriama gyvenimo kokybė, psichologinė gerovė ar pasitenkinimas gyvenimu.

Remiantis gyvenimo kelio (angl. *life course*) perspektyva, žmogaus raida yra visą gyvenimą trunkantis procesas, kurio metu asmenys patiria biologinius, psichologinius ir socialinius pokyčius, kurie yra svarbūs jų raidai (Elder et al., 2003). Savo ruožtu tai reiškia, kad įvairūs įvykiai, patirtys asmens gyvenime gali veikti žmogų / jo gyvenimą ateityje. Taigi galima kelti prielaidą, kad ir toks reikšmingas įvykis kaip nedarbas praeityje gali būti susijęs su subjektyvios gerovės pokyčiais vyresniame amžiuje. Tokias prielaidas patvirtina tyrimai, kurių metu nustatyti koreliaciniai ryšiai atskleidžia, jog nedarbas praeityje yra susijęs su žemesne gerove (Myck & Oczkowska, 2018; Mousteri et al., 2018), pasitenkinimu gyvenimu (Yap et al., 2012) tarp vyresnių žmonių (50+). Turbūt išsamiausia Mousteri ir kolegų (2018) analizė atskleidė patirto nedarbo reikšmę vyresnio amžiaus žmonių gerovei, tačiau liko neatsakyti du klausimai. Pirma, nors minėtame tyrime buvo kontroliuotas platus veiksnių, galinčių turėti poveikį gerovei, spektras, kai kurie svarbūs veiksniai (pavyzdžiui, asmenybės bruožai) nebuvo įtraukti į analizę. Galime kelti prielaidą, kad šių veiksnių kontroliavimas leistų įvertinti, ar patirtas nedarbas išlieka svarbiu veiksniu, kai atsižvelgiama į asmeniui būdingas asmenybės charakteristikas. Antra, Mousteri ir kolegų (2018) analizė neapėmė nė vienos šalies iš buvusių Tarybų Sąjungos šalių. Atsižvelgiant į tai, kad nedarbo tendencijos tiek Tarybų Sąjungoje (Gregory & Collier, 1988), tiek buvusiose jos respublikose po Tarybų Sąjungos žlugimo (Silagadze, 2017) buvo specifinės ir išskirtinės, kitose šalyse nustatyti dėsningumai turėtų būti verifikuoti. Pavyzdžiui, Tarybų Sąjungoje nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios oficialiai buvo teigiama, kad nedarbas neegzistuoja (Gregory & Collier, 1988), tačiau Gregory ir Collier (1988) analizė rodo, kad nedarbo mastas Tarybų Sąjungoje praėjusio šimtmečio 8 dešimtmetyje galėjo būti apie 1,2 procento. Tokia priešprieša gali būti siejama su įvairiais socialiniais ir psichologiniais padariniais, pavyzdžiui, bedarbių stigmatizavimu, o tai, savo ruožtu, gali turėti poveikį asmens subjektyviai gerovei. Lietuvos banko analizė (Lietuvos bankas, 2017) rodo, kad Baltijos šalių regionas posovietiniu laikotarpiu pasižymėjo didesniu darbo rinkos kaitos nepastovumu nei kiti Europos regionai. Šie aspektai rodo, kad Baltijos šalių vyresnio amžiaus asmenų subjektyvios gerovės ir nedarbo sąsajų analizė yra vertinga, siekiant suprasti šių reiškinių santykį.

Siekiant įvertinti, kuris vienas ar kitas veiksnys turi unikalios vertės prognozei, bandant numatyti subjektyvią gerovę, dažnai analizuojamos įvairios kontrolinių veiksnių grupės: socialiniai ir demografiniai veiksniai, finansinė padėtis, sveikatos būklė, asmenybės ypatumai ar darbinio gyvenimo istorija.

Iš socialinių ir demografinių veiksnių grupės labai dažnai renkamasi tirti šiuos kontrolinius veiksnis: lytį, amžių, gyvenamąją šalį, išsilavinimą, šeiminių statusą. Matoma tendencija, kad vyresnės moterys yra labiau patenkintos gyvenimu (Becchetti & Pisani, 2020), pasižymi aukštesne gyvenimo kokybe (Wikman et al., 2011) nei vyresni vyrai, nors gaunama ir priešingų rezultatų (Conde-Sala et al., 2018; Neri et al., 2018). Kalbant apie subjektyvią gerovę ir amžių, dalyje tyrimų randama, kad subjektyvios gerovės ir amžiaus priklausomybę aprašančios funkcijos grafikas primena U raidę – aukščiausia gerove pasižymi jauniausi ir vyriausi (Blanchflower & Oswald, 2008), o kiti

tyrimai pateikia tam prieštaraujančių argumentų (Frijters & Beatton, 2012; Steptoe et al., 2015). Akcentuojama, kad U formos tendencija nėra universali visoms kultūroms ir, pavyzdžiui, buvusių Sovietų Sąjungos šalių ir Rytų Europos gyventojų gerovė su amžiumi stipriai mažėja. Lotynų Amerikos gyventojų gerovė su amžiumi taip pat mažėja, o aukšto ekonominio lygio anglakalbėse šalyse (pavyzdžiui, JAV, Kanadoje, Australijoje) gerovė vidutiniame amžiuje būna sumažėjusi, tačiau vyresniajame vėl didėja (Steptoe et al., 2015). Taigi, nors tyrimų rezultatai ir prieštaringi, amžius yra svarbus veiksnys, į kurį reikia atsižvelgti subjektyvios gerovės tyrimuose. Šeiminių padėčių taip pat galima teigti esant svarbiu subjektyvios gerovės veiksmu. O'Leary ir kolegų tyrimas atskleidžia, kad pasitenkinimas gyvenimu yra susijęs su šeimine padėtimi – aukštesnis tų, kurie yra susituokę, ir žemesnis išsiskyrusiųjų (O'Leary et al., 2020), tačiau gali būti, kad svarbus yra ne pats santuokinis statusas, o tai, ar asmuo gyvena su partneriu. Nustatyta, kad vyresni asmenys, gyvenantys su partneriu, pasižymi aukštesniu pasitenkinimo gyvenimu lygiu nei negyvenantys (Becchetti & Pisani, 2020). Tarpkultūriniai tyrimai taip pat rodo, kad subjektyvi gerovė gali skirtis skirtingose šalyse (Knurowski et al., 2004; Ragi et al., 2016), todėl tai irgi laikytina veiksmu, į kurį reikia atsižvelgti. Tyrimai patvirtina, kad finansai taip pat gali būti svarbus subjektyvios gerovės kontrolinis veiksnys vyresniame amžiuje: aukštesne gyvenimo kokybe pasižymi tie vyresnieji, kurie yra sukaukę daugiau turto (Layte et al., 2013; Wikman et al., 2011), gauna daugiau pajamų ir jų namų ūkis susiduria su mažiau sunkumų suduriant galą su galu (Conde-Sala et al., 2018). Įpras-tai su aukštesne gyvenimo kokybe (Conde-Sala et al., 2018), pasitenkinimu gyvenimu (Becchetti & Pisani, 2020) tarp vyresnių žmonių susijęs aukštesnis išsilavinimas.

Sveikata taip pat gali būti laikoma svarbiu subjektyvios gerovės prediktoriumi. Nustatyta, kad vyresnieji, kurių sveikata yra geresnė, pasižymi aukštesne gyvenimo kokybe (Conde-Sala et al., 2018; Layte et al., 2013). Tyrimai atskleidžia, kad lėtinių ligų turėjimas vyresniame amžiuje yra susijęs su žemesniu gyvenimo kokybės (Conde-Sala et al., 2018; Wikman et al., 2011) ir pasitenkinimo gyvenimu (Becchetti & Pisani, 2020) lygiu. Tyrimai taip pat atskleidžia, kad vyresniųjų žmonių žemesnė gyvenimo kokybė yra susijusi su prastesniu mobilumu (Neri et al., 2018), kasdieninio gyvenimo ribotumų patyrimu (Conde-Sala et al., 2018; Layte et al., 2013).

Įvairūs asmenybės bruožai yra stiprūs subjektyvios gerovės arba į ją panašių reiš-kinių prediktoriai. Iš asmenybės bruožų stipriausiais ryšiais su gerove pasižymėjo neu-rotiškumas ir ekstravertiškumas (Anglim et al., 2020; Fetvadjev & He, 2019; Potter et al., 2020; Serrano et al., 2020; Steel et al., 2008). Įvairūs tyrimai rodo, kad asmenybės bruožai gali paaiškinti net iki 50–60 proc. (Bagdonas et al., 2013; Schimmack et al., 2004) gerovės dispersijos. Anglim ir kolegų (2020) metaanalizė taip pat patvirtina, kad asmenybės bruožai yra svarbūs asmens gerovei, todėl galime daryti išvadą, kad į juos būtina atsižvelgti, analizuojant subjektyvios gerovės sąsajas su kitais veiksniais.

Taigi, remdamiesi ankstesnių tyrimų analize, keliame šio **tyrimo tikslą** – išanalizuoti anksčiau patirto nedarbo sąsajas su vyresnio amžiaus Baltijos šalių gyventojų subjekty-
via gerove.

Tyrimo metodika

Analizei buvo naudojami Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją (SHARE) tyrimo 7-tos bangos duomenys² (Bergmann et al., 2019; Börsch-Supan, 2020). SHARE – tarptautinis, longitudinalinis, multidisiplininis tyrimas, kuris yra vykdomas nuo 2004 metų (Börsch-Supan et al., 2013). SHARE šiuo metu dalyvauja 28 Europos šalys ir Izraelis, šiame tyrime buvo analizuoti duomenys iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Nors SHARE yra longitudinalinis tyrimas, šiame tyrime buvo analizuojami tik 7-tos bangos duomenys skerspjūvio metodu, nes Lietuva ir Latvija prie tyrimo prisijungė tik 7-toje bangoje. SHARE 7-ta banga daugiausia buvo skirta duomenims apie respondentų gyvenimo istorijas rinkti (SHARE-LIFE; Bergmann et al., 2019), todėl būtent šie duomenys leido įgyvendinti tyrimo tikslą.

Tyrimo dalyviai

SHARE tyrime apklausiami 50 metų ir vyresni asmenys bei jų sutuoktiniai / partneriai. Iš viso 7-tos bangos tyrime dalyvavo 5 116 asmenų iš Estijos, 2 035 asmenys iš Lietuvos, 1 734 – iš Latvijos, kurie kiekvienoje šalyje buvo atrinkti atsitiktinės atrankos metodu. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą, tyrimui buvo atrinkti tik tie asmenys, kuriems jau buvo suėję 65 metai. Iš tyrimo taip pat buvo pašalinti duomenys, kuriuose buvo praleistų reikšmių. Galutinę tyrimo imtį sudarė 4 555 asmenys, informacija apie juos pateikiama 1 lentelėje.

1 lentelė. Informacija apie tyrimo dalyvius

Kintamieji	<i>n</i>	<i>M (SD)</i>
Respondentų skaičius šalyje		
Estija	2 805	-
Lietuva	941	-
Latvija	809	
Amžius	-	75 (6,84)
Lytis		
Vyrai	1 562 (34,29 %)	-
Moterys	2 993 (65,71 %)	-
Ar yra turėję nedarbo patirties		
Taip	224 (4,92 %)	-
Ne	4 331 (95,08 %)	-

² Išsamesnė metodologinė 7 bangos duomenų (doi: 10.6103/SHARE.w7.710) informacija pateikta Börsch-Supan (2020).

Tyrimo kintamieji

Subjektyvi gerovė. Subjektyviai gerovei vertinti naudota pataisyta CASP-19 (Hyde et al., 2003) skalės versija – CASP-12 (Knesebeck et al., 2005), skirta vyresnių asmenų subjektyviai gerovei vertinti. Skalę sudaro 12 teiginių, kurie apima keturis subjektyvios gerovės aspektus: kontrolę, autonomiškumą, savirealizaciją ir pasitenkinimą. Teiginius reikia įvertinti keturių balų Likerto skalėje (dažnai – 4, kartais – 3, retai – 2, niekada – 1). Klausimo pavyzdys: „Kaip dažnai Jūs laukiate kiekvienos dienos?“ Bendras balas sudaromas sumuojant teiginių įverčius (minimalus – 12, maksimalus – 48). Didesnis įvertis rodo aukštesnę subjektyvią gerovę.

Patirtas nedarbas. Siekiant išanalizuoti, ar asmenys nurodė bent kartą gyvenime buvę bedarbiais, buvo panaudoti Darbo epizodų panelio (angl. *Job episodes panel*; Brugiavini et al., 2019) duomenys³. Darbo epizodų panelis – tai SHARE tyrimo duomenimis grįsta jungtinė duomenų bazė, kurioje fiksuoti asmens darbinio statuso pokyčiai gyvenimo eigoje. 1 – koduotas bent vienas nedarbo epizodo patyrimas, 0 – asmuo nepatyrė nedarbo epizodo.

Asmenybės bruožai buvo matuojami naudojant 10 teiginių Didžiojo penketo inventorių (BFI-10) (Rammstedt & John, 2007), kuriuo matuojami penki asmenybės bruožai: ekstravertiškumas, sutarumas, sąmoningumas, neurotiškumas ir atvirumas patyrimui. Neurotiškumas apibūdina polinkį patirti neigiamas emocijas – nerimą, liūdesį. Asmenys, pasižymintys aukštu neurotiškumo lygiu, yra linkę būti impulsyvūs, užsiimti savigaila ir turėti iracionalių minčių. Ekstravertiški asmenys yra socialūs, energingi, turi pozityvų požiūrį į aplinką, siekia išorinės stimuliacijos. Atvirumas patirčiai apibūdina tendenciją būti kūrybingam, smalsiam, mąstyti nešabloniškai, turėti lakią vaizduotę. Sutarūs asmenys yra linkę greitai atleisti, pasitikėti kitais. Jie yra kuklūs, norintys padėti. Sąmoningumas apibūdina asmens organizuotumą, patikimumą, discipliną, tikslų siekimą. Teorijoje teigiama, kad kiekvienam asmeniui yra būdingas tam tikras kiekvieno bruožo laipsnis (McCrae, 2005; McCrae & Costa, 2008).

Dalyviai turėjo pažymėti, kuria dalimi sutinka arba nesutinka su teiginiais, kuriuose nurodytos įvairios savybės. Teiginius reikėjo įvertinti pagal penkiabalę Likerto skalę nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 5 (visiškai sutinku). Kiekvienam bruožui skaičiuojami atitinkamos skalės įverčių vidurkiai iš dviejų teiginių.

Socialiniai ir demografiniai kintamieji. Analizėje buvo naudoti šie kintamieji: lytis (moteris koduota 1), gyvenamoji šalis (perkoduota į du dichotominius pseudokintamuosius, Lietuvą renkantis atskaitos kategorija), išsilavinimas (dieninio mokymosi trukmė metais), amžius, ar partneris gyvena kartu (gyvena kartu koduota 1), namų ūkio pajamos (mėnesinės, atskaičius mokesčius).

Sveikatos būklė. Siekiant kontroliuoti sveikatos būklę, į analizę buvo įtraukti du kintamieji: ar serga dviem arba daugiau lėtinėmis ligomis ir turimi kasdieninio gyvenimo ribotumai.

³ Darbo epizodų (doi: 10.6103/SHARE.jep.710) panelio (angl. *Job episodes panel*), parengto pagal 7 bangos SHARE duomenis, metodologinė informacija pateikta Bergmann ir kt. (2019).

Tyrimo dalyvių buvo klausiama apie lėtines ligas, kuriomis jie serga. Jie galėjo rinktis iš ligų sąrašo (pvz., Parkinsono liga, katarakta, hipertenzija ir pan.) arba nurodyti kitą lėtinę ligą ar būklę. Atsižvelgiant į tai, kad daug vyresnio amžiaus asmenų sirgo bent viena lėtine liga, buvo skirstoma į sergančiuosius mažiau nei dviem lėtinėmis ligomis ir sergančiuosius dviem ir daugiau lėtinių ligų. Jei tyrimo dalyvis nurodė dvi ar daugiau lėtinių ligų, jo atsakymas buvo koduotas 1, jei mažiau – 0.

Tyrimo dalyviai taip pat turėjo atsakyti į klausimą, kurias iš išvardytų penkiolikos kasdieninių veiklų (tokių kaip rengtis, taip pat apsiauti batus ir apsimaui kojines, vaikščioti per kambarį, praustis vonioje ar po dušu, valgyti, pavyzdžiui, supjaustyti maistą, gultis ar atsikelti iš lovos ir kt.) jiems sunku atlikti dėl fizinių, protinių, emocinių ar atminties sunkumų. Jei tyrimo dalyvis patyrė bent vieną kasdienio gyvenimo ribotumą, jo atsakymas buvo koduotas 1, jei nė vieno – 0.

Duomenų analizė

Tyrimo duomenų analizė atlikta programiniu paketu SPSS-26. Buvo skaičiuotas Stjudento *t* testas nepriklausomoms imtims, Cohen's *d* efekto dydis, taip pat atlikta hierarchinė tiesinė regresinė analizė. Prieš atliekant regresinę analizę, buvo patikrintos jos prielaidos – priklausomo kintamojo normalumo, homoskedastiškumo, multikolinearumo. Prielaidos nebuvo pažeistos.

Rezultatai

Pirmiausia buvo palyginta, kaip skiriasi bent kartą gyvenime patyrusiųjų nedarbą ir tokios patirties neturėjusiųjų subjektyvi gerovė. Rezultatai pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė. **Bent kartą gyvenime nedarbą patyrusiųjų ir nepatyrusiųjų subjektyvios gerovės skirtumai**

Ar yra turėję nedarbo patirties	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	Cohen's <i>d</i>
Taip	224	32,29	6,91	3,24	4553	0,001	0,22
Ne	4331	33,74	6,54				

Nustatyta, kad gyvenime patyrusiųjų bent vieną nedarbo epizodą subjektyvi gerovė yra statistiškai reikšmingai ($t(4553) = 3,24; p < 0,01$) žemesnė nei tų, kurie nedarbo nebuvo patyrę. Tačiau efekto dydis laikytinas mažu ($d = 0,22$; Cohen, 1988; Sawilowsky, 2009). Todėl, siekiant patikrinti, ar išlieka nedarbo patirties ir subjektyvios gerovės sąsajos, kai kontroliuojami kiti kintamieji, susiję su subjektyvia gerove, buvo atlikta hierarchinė regresinė analizė.

3 lentelė. Hierarchinės tiesinės regresinės analizės, prognozuojant subjektyvią gerovę, rezultatai

Prediktoriai	1 modelis	2 modelis	3 modelis	4 modelis	5 modelis
Lytis (moteris = 1)	-0,03*	-0,03	<0,01	-0,01	-0,01
Šalis LT = 0, EE = 1	0,18***	0,13***	0,12***	0,06***	0,06***
Šalis LT = 0, LV = 1	0,03	0,03*	0,01	0,04*	0,04*
Ar partneris gyvena NŪ (taip = 1)	0,02	-0,05**	-0,04**	-0,02	-0,02
Amžius	-0,18***	-0,16***	-0,09***	-0,10***	-0,11***
Formalaus išsilavinimo trukmė metais	0,17***	0,15***	0,12***	0,10***	0,10***
Namų ūkio pajamos		0,18***	0,16***	0,14***	0,14***
Dvi ar daugiau lėtinės ligos (taip = 1)			-0,18***	-0,15***	-0,15***
Bent vienas kasdieninio gyvenimo ribotumas (taip = 1)			-0,24***	-0,21***	-0,21***
Ekstraversija				0,13***	0,13***
Sutarumas				0,06***	0,06***
Sąmoningumas				0,07***	0,07***
Neurotiškumas				-0,22***	-0,22***
Atvirumas patirčiai				0,10	0,10***
Ar turėjo nedarbo patirtį (taip = 1)					-0,03*
F	98,03***	101,28***a	156,19***a	171,06***a	160,28***a
R ²	0,11	0,13	0,24	0,35	0,35

Pastabos: LT – Lietuva, LV – Latvija, EE – Estija; NŪ – namų ūkis; aukščiausias beta koeficientas paryškintas; a – F pokytis, palyginti su ankstesniu modeliu, reikšmingas; 1 modelis – sociodemografiniai kintamieji; 2 modelis – sociodemografiniai kintamieji ir pajamos; 3 modelis – sociodemografiniai kintamieji, pajamos, sveikata; 4 modelis – sociodemografiniai kintamieji, pajamos, sveikata, asmenybė; 5 modelis – sociodemografiniai kintamieji, pajamos, sveikata, asmenybė ir nedarbo patyrimas. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Analizė buvo atliekama šiais žingsniais: pirmiausia į modelį buvo įtraukti socialiniai ir demografiniai kintamieji, tada pajamos, paskui sveikatos kintamieji, asmenybės bruožai ir galiausiai nedarbo patyrimas. Regresinės analizės rezultatai pateikiami 3 lentelėje.

Analizuojant regresinės analizės rezultatus matyti, kad socialiniai ir demografiniai kintamieji gali paaiškinti apie 11 proc. subjektyvios gerovės dispersijos, pajamos papildomai padeda paaiškinti 2 proc., su asmens sveikata susiję veiksniai prideda 11 proc. paaiškinimo, asmenybės bruožai – irgi 11 proc., o nedarbo patyrimas – mažiau nei 1 proc.

Paskutiniame modelyje, kuris apima visus veiksnius, svarbiausias prediktorius buvo neurotiškumas, nedarbo patirtis taip pat buvo reikšmingas prediktorius, modelis bendrai paaiškino 35 proc. subjektyvios gerovės dispersijos. Prognozinių vertės neturėjo tik lytis ir gyvenimas kartu su partneriu.

Rezultatų aptarimas

Esminiai šios analizės rezultatai tai, kad a) nustatytos sąsajos tarp anksčiau patirto nedarbo ir subjektyvios gerovės vyresniame amžiuje; b) šios sąsajos apibūdinamos kaip silpnos; c) tačiau net ir kontroliuojant kitus veiksnius jos išliko reikšmingos.

Šis tyrimas papildė esamus įrodymus (pvz., Myck & Oczkowska, 2018; McKee-Ryan et al., 2005; Mousteri et al., 2018), kad bent kartą gyvenime patirtas nedarbas susijęs su žemesne subjektyvia gerove sulaukus 65 ir daugiau metų. Skirtingai negu ankstesniuose tyrimuose (Mousteri et al., 2018), į analizę buvo įtrauktos trys Baltijos šalys (kurių vyresnio amžiaus gyventojai, turėję nedarbo patirties, ją įgijo sovietinės ar posovietinės visuomenės sąlygomis), taigi, galime teigti, kad šis ryšys egzistuoja ne tik Vakarų Europos šalyse, Lenkijoje ir Čekijoje (šalys, analizuotos Mousteri ir kolegų (2018)). Labai svarbu, kad mums pavyko parodyti, kad anksčiau gyvenime patirtas nedarbas susijęs su subjektyvia gerove vyresniame amžiuje net ir tada, kai kontroliuojamas toks stiprus gerovės veiksnys kaip asmenybės bruožai (kiti tyrimai parodė, kad asmenybės bruožai yra stipriai susiję su gerove, žr. Bagdonas et al., 2013; Schimmack et al., 2004).

Regresinė analizė atskleidė, kad iš socialinių ir demografinių veiksnių grupės reikšmingi prediktoriai galutinėje analizėje buvo amžius, gyvenamoji šalis, išsilavinimo trukmė. Kaip ir kai kuriuose kituose tyrimuose (pvz., Steptoe et al., 2015), nustatėme, kad vyresnis amžius prognozuoja žemesnę subjektyvią gerovę. Aukštesnė subjektyvi gerovė, kaip ir kituose tyrimuose (Conde-Sala et al., 2018; Becchetti & Pisani, 2020), susijusi su ilgesne išsilavinimo trukme. Taip pat, kaip ir kituose tyrimuose, nustatėme skirtumus tarp šalių (Knurowski et al., 2004; Ragi et al., 2016), aptikome subjektyvios gerovės skirtumų tarp trijų mūsų analizuotų Baltijos šalių. Tai rodo, kad gyvenamoji vietovė, greičiausiai jos kultūriniai, socialiniai ir ekonominiai veiksniai gali būti susiję su tos šalies gyventojų subjektyvia gerove. Tačiau taip pat neatmestina, kad dalis skirtumų tarp šalių gali atsirasti dėl to, kad subjektyvios gerovės klausimynas buvo administruojamas skirtingomis kalbomis. Lytis ir gyvenimas su partneriu, skirtingai nei kai kuriuose kituose tyrimuose (Becchetti & Pisani, 2020; Neri et al., 2018), nesusijęs su subjektyvia gerove. Kaip ir ankstesniuose tyrimuose (Layte et al., 2013; Wikman et al., 2011), didesnės pajamos susijusios su aukštesne subjektyvia gerove.

Aptariant šio tyrimo gautus rezultatus, svarbu paminėti ir su sveikata susijusių rodiklių reikšmę vyresnio amžiaus asmenų subjektyviai gerovei, nes lėtinių ligų skaičius ir su sveikata susiję ribotumai šiame tyrime buvo panašios svarbos prediktoriai kaip ir, pavyzdžiui, asmenybės bruožai. Šio tyrimo rezultatai patvirtina kitų tyrėjų išvadas, kad dėl sveikatos sutrikimų atsiradusios komplikacijos ir apribojimai bei lėtinių ligų skaičius sietini su žemesne subjektyvia gerove (Conde-Sala et al., 2018; Layte et al., 2013; Makovski et al., 2019; Neri et al., 2018).

Kaip ir buvo galima tikėtis iš ankstesnių tyrimų (Anglim et al., 2020; Fetvadjev & He, 2019; Potter et al., 2020), asmenybės bruožai, o ypač neurotiškumas ir ekstrasvertiškumas, buvo svarbūs subjektyvios gerovės prediktoriai. Šių dviejų bruožų svarba, suprantant subjektyvią gerovę, gali būti aiškinama remiantis emocijų reguliavimu. Neu-

rotiškumas susijęs su neigtyvių emocijų patyrimu, o ekstravertiškumas – su teigiamų emocijų patyrimu (Costa & McCrae, 1980; Schimack et al., 2004), būtent todėl šie du bruožai ir gali būti svarbūs suprasti asmens subjektyvią gerovę. Iš to galime daryti išvadą, kad asmenybės bruožai yra svarbus veiksnys, į kurį būtina atsižvelgti, nagrinėjant subjektyvią gerovę.

Reikia pažymėti, jog tiek atliekant vienmatę analizę, tiek atlikus hierarchinę tiesinę regresinę analizę nustatyta, kad ankstesnės nedarbo patirties ir subjektyvios gerovės vyresniame amžiuje sąsajos yra apibūdinamos kaip silpnos (efekto dydis vienmatėje analizėje – mažas, paaiškinamos dispersijos procentas regresinėje analizėje < 1 proc.). Tai iš esmės atitinka ir ankstesnių analizių rezultatus (Mousteri et al., 2018), sąsajų silpnumą galime paaiškinti keliomis prielaidomis. Pirma, kadangi buvo tiriama ankstesnė nedarbo patirtis, laikas, praėjęs tarp nedarbo ir subjektyvios gerovės matavimo, gali būti labai ilgas, matuojamas dešimtmečiais. Žmogaus psichika prisitaiko net ir prie santykinai stipraus neigiamo poveikio, tad ilgalaikis poveikis gali būti santykinai mažesnis ir subtilus (de Hond et al., 2019). Antra, gali būti, kad verta analizuoti didesnę su nedarbu susijusių veiksnių skaičių – ne tik jo patyrimo faktą, bet ir trukmę, kiek kartų asmuo buvo bedarbis, ir pan. Trečia, dalis efekto gali būti susiję su Baltijos šalių specifika – sovietine darbo rinkos situacija (Gregory & Collier, 1988) ar jos transformacijomis po Tarybų Sąjungos žlugimo (Silagadze, 2017), tačiau giliau įvertinti šių galimų veiksnių reikšmę reikia papildomos analizės.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad atlikta vienmatė ir daugiamatė analizė rodo, jog patirtas nedarbo epizodas susijęs su prastesne asmens subjektyvia gerove, net ir kontroliuojant daugelį subjektyvios gerovės veiksnių. Analizės pranašumu laikytina tai, kad ji paremta didele ir reprezentatyvia trijų Baltijos šalių vyresnio amžiaus asmenų imtimi.

Tyrimas pasižymi šiais ribotumais: pirma, santykinai nedidelė dalis respondentų buvo patyrę bent vieną nedarbo epizodą. Tai neleido atlikti kitų nedarbo (trukmės, kartų) aspektų analizės. Antra, tyrimas yra atliktas skersinio pjūvio metodu, remiamasi respondentų retrospekcija. Longitudiniai duomenys leistų geriau suprasti patirtos nedarbo ir subjektyvios gerovės pokyčių sąsajas. Trečia, kadangi buvo analizuojamos tik trys šalys, nebuvo įmanoma atlikti kelių pakopų modeliavimo (pvz., taikant hierarchinį tiesinį modeliavimą), kuris leistų atskleisti šalies lygmens kintamųjų (pvz., bendro nedarbo lygio kitimo ar pan.) ir subjektyvios gerovės sąsajas. Tad šalies ypatumų sąveikai su tirtais reiškiniais suprasti reikalinga tolesnė analizė.

Išvados

Išanalizavus Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimo (SHARE) duomenis, nustatyta, kad trijų Baltijos šalių vyresnio amžiaus gyventojų subjektyvią gerovę prognozuoja daugelis veiksnių: socialiniai ir demografiniai duomenys gali paaiškinti apie 11 proc. subjektyvios gerovės dispersijos, pajamos papildomai padeda paaiškinti 2 proc., su asmens sveikata susiję veiksniai prideda 11 proc. paaiškinimo, asmenybės bruožai – irgi 11 proc., o nedarbo patyrimas – mažiau nei 1 proc. Modelyje, kuris apima

visus veiksnius, svarbiausias prediktorius buvo asmenybės bruožas neurotiškumas, modelis bendrai paaiškino 35 proc. subjektyvios gerovės dispersijos. Su subjektyvia gerove nebuvo susijusi tik lytis ir gyvenimas kartu su partneriu.

Analizuojant patirto nedarbo ir subjektyvios gerovės sąsajas, nustatyta, kad sąsajos santykinai silpnos, tačiau išlieka reikšmingos net ir kontroliuojant daugelį svarbių subjektyvios gerovės veiksnių. Taigi, analizė rodo, kad patirtas nedarbo epizodas gali būti susijęs su ilgalaikiais neigiamais padariniais asmens subjektyviai gerovei.

Padėkos

Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-GEV-20-9.

SHARE duomenų rinkimą finansavo Europos Komisija per FP5 (QLK6-CT-2001-00360), FP6 (SHARE-I3: RII-CT-2006-062193, COMPARE: CIT5-CT-2005-028857, SHARELIFE: CIT4-CT-2006-028812), FP7 (SHARE-PREP: GA N°211909, SHARE-LEAP: GA N°227822, SHARE M4: GA N°261982, DASISH: GA N°283646) ir Horizon 2020 (SHARE-DEV3: GA N°676536, SHARE-COHESION: GA N°870628, SERISS: GA N°654221, SSHOC: GA N°823782), DG Employment, Social Affairs & Inclusion. Papildomas finansavimas gautas iš Vokietijos švietimo ir mokslo ministerijos, Max Planck mokslo pažangos draugijos (angl. *Max Planck Society for the Advancement of Science*), JAV nacionalinio senėjimo instituto (angl. *U.S. National Institute on Aging*, U01_AG09740-13S2, P01_AG005842, P01_AG08291, P30_AG12815, R21_AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG_BSR06-11, OGHA_04-064, HHSN271201300071C) bei įvairių kitų nacionalinių šaltinių (žr. www.share-project.org).

Literatūra

Anglim, J., Horwood, S., Smillie, L. D., Marrero, R. J., & Wood, J. K. (2020). Predicting psychological and subjective well-being from personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 146(4), 279–323. <https://doi.org/10.1037/bul0000226>

Bagdonas, A., Kairys, A., Liniauskaitė, A., Pakalniškienė, V. (2013). *Lietuvos gyventojų psichologinė gerovė ir jos veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Becchetti, L., & Pisani, F. (2020). When money matters more: Long-term illness and the income/life satisfaction slope. *Review of Income and Wealth*, 1–23. <https://doi.org/10.1111/roiw.12485>

Bergmann, M., Scherpenzeel, A., & Börsch-Supan, A. (Eds.) (2019). *SHARE Wave 7 Methodology: Panel Innovations and Life Histories*. Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.

Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science & Medicine*, 66(8), 1733–1749. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.01.030>

Börsch-Supan, A. (2020). *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 7*. Release version: 7.1.0. SHARE-ERIC. Data set. <https://doi.org/10.6103/SHARE.w7.710>

Börsch-Supan, A., Brandt, M., Hunkler, C., Kneip, T., Korbmacher, J., Malter, F., Schaan, B., Stuck, S., & Zuber, S. (2013). Data resource profile: The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). *International Journal of Epidemiology*, 42(4), 992–1001. <https://doi.org/10.1093/ije/dyt088>

Brugiavini, A., Orso, C. E., Genie, M. G., Naci, R., & Pasini, G. (2019). *Combining the retrospective interviews of wave 3 and wave 7: The third release of the SHARE Job Episodes Panel*. *SHARE Working Paper Series (36-2019)*. Max Planck Institute for Social Law and Social Policy.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Conde-Sala, J. L., Portellano-Ortiz, C., Calvo'-Perxas, L., & Garre-Olmo, J. (2018). Quality of life in people aged 65+ in Europe: Associated factors and models of social welfare—analysis of data from the SHARE project (Wave 5). *Quality of Life Research*, 26(4), 1059–1070. <https://doi.org/10.1007/s11136-016-1436-x>
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(4), 668–678. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.4.668>
- de Hond, A., Bakx, P., & Versteegh, M. (2019). Can time heal all wounds? An empirical assessment of adaptation to functional limitations in an older population. *Social Science & Medicine*, 222, 180–187. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.12.028>
- Elder, G. H., Johnson, M. K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Eds.), *Handbook of the Life Course* (pp. 3–19). Kluwer Academic/Plenum Publishers. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1
- European Commission (2018). The 2018 Ageing report-Economic and budgetary projections for the 28 EU member states (2016-2070). Institutional Paper, 079. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip079_en.pdf
- Fetvadjev, V. H., & He, J. (2019). The longitudinal links of personality traits, values, and well-being and self-esteem: A five-wave study of a nationally representative sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(2), 448–464. <https://doi.org/10.1037/pspp0000212>
- Frijters, P., & Beaton, T. (2012). The mystery of the U-shaped relationship between happiness and age. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82(2–3), 525–542. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.03.008>
- Gataūlinas, A., & Zabaraukaitė, R. (2015). Subjektyviosios gerovės sąveika su darbine veikla ir išsilavinimu ES šalyse. *Verslas: teorija ir praktika*, 15(4), 285–293. <https://doi.org/10.3846/btp.2014.451>
- Gregory, P., & Collier, I. (1988). Unemployment in the Soviet Union: Evidence from the Soviet interview project. *The American Economic Review*, 78(4), 613–632.
- Hyde, M., Wiggins, R. D., & Blane, D. B. (2003). A measure of quality of life in early old age: The theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19). *Aging & Mental Health*, 7(3), 186–194. <https://doi.org/10.1080/1360786031000101157>
- Hiswåls, A-S., Marttila, A., Mälstam, E., & Macassa, G. (2017). Experiences of unemployment and well-being after job loss during economic recession: Results of a qualitative study in east central Sweden. *Journal of Public Health Research*, 6(3), 135–141. <https://doi.org/10.4081/jphr.2017.995>
- Hultman, B., Hemlin, S., & Hörnquist, J. O. (2006). Quality of life among unemployed and employed people in northern Sweden. Are there any differences? *Work*, 26(1), 47–56.
- Yap, S. C. Y., Anusic, I., & Lucas, R. E. (2012). Does personality moderate reaction and adaptation to major life events? Evidence from the British Household Panel Survey. *Journal of Research in Personality*, 46(5), 477–488. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.05.005>
- Knurowski, T., Lazić, D., van Dijk, J. P., Geckova, A. M., Tobiasz-Adamczyk, B., & van den Heuvel, W. J. A. (2004). Survey of health status and quality of life of the elderly in Poland and Croatia. *Croatian Medical Journal*, 45(6), 750–756.
- Krutulienė, S. (2012). Gyvenimo kokybė : sąvokos apibrėžimas ir santykis su gero gyvenimo terminais. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 3(2), 117–130.
- Layte, R., Sexton, E., & Savva, G. (2013). Quality of life in older age: Evidence from an Irish cohort study. *Journal of the American Geriatrics Society*, 61(2), 299–305. <https://doi.org/10.1111/jgs.12198>

Lietuvos bankas (2017). *Baltijos šalių nedarbo lygio svyravimus lemiantys šrautai. Lietuvos ekonomikos apžvalgos priedas*. https://www.lb.lt/uploads/documents/files/musu-veikla/ekonomikos-analize-proгноzes/LEA_2017-12_LT_PRIEDAS3.pdf

Makovski, T. T., Schmitz, S., Zeegers, M. P., Stranges, S., & van den Akker, M. (2019). Multimorbidity and quality of life: Systematic literature review and meta-analysis. *Ageing Research Reviews*, 53(100903). <https://doi.org/10.1016/j.arr.2019.04.005>

McCrae, R. R. (2005). Personality structure. In V. J. Derlega, B. A. Winstead, & W. H. Jones (Eds.), *Personality: Contemporary theory and research* (pp. 192–217). Wadsworth Publishing.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 159–181). Guilford.

McKee-Ryan, F., Song, Z., Wanberg, C. R., & Kinicki, A. J. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90(1), 53–76. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.1.53>

Myck, M., & Oczkowska, M. (2018). Shocked by therapy? Unemployment in the first years of the socio-economic transition in Poland and its long-term consequences. *Economics of Transition*, 26(4), 695–724. <https://doi.org/10.1111/ecot.12161>

Mousteri, V., Daly, M., & Delaney, L. (2018). The scarring effect of unemployment on psychological well-being across Europe. *Social Science Research*, 72, 146–169. <https://doi.org/10.1016/j.ss-research.2018.01.007>

Navickė J. (2015). Between a risk society and a welfare state: social risk resilience and vulnerability to poverty in Lithuania. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 10, 95–109. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2015.10.4861>

Neri, A. L., Borim, F. S. A., Fontes, A. P., Rabello, D. F., Cachioni, M., Batistoni, S. S. T., Yassuda, M. S., de Souza-Júnior, P. R. B., de Andrade, F. B., & Lima-Costa, M. F. (2018). Factors associated with perceived quality of life in older adults: ELSI-Brazil. *Revista de Saude Publica*, 52(2), 1–10. <http://dx.doi.org/10.11606/s1518-8787.2018052000613>

Norkus, Z. (2004). Ar galime gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos. *Politologija*, 4(36), 3–39.

Norström, F., Waenerlund, A. K., Lindholm, L., Nygren, R., Sahlen, K., & Brydsten, A. (2019). Does unemployment contribute to poorer health-related quality of life among Swedish adults? *BMC Public Health* 19(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6825-y>

O’Leary, N., Li, I. W., Gupta, P., & Blackaby, D. (2020). Wellbeing trajectories around life events in Australia. *Economic Modelling*, 93, 499–509. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.08.021>

Potter, S., Drewelies, J., Wagner, J., Duzel, S., Brose, A., Demuth, I., Steinhagen-Thiessen, E., Lindenberger, U., Wagner, G. G., & Gerstorf, D. (2020). Trajectories of multiple subjective well-being facets across old age: The role of health and personality. *Psychology and Aging*, 35(6), 894–909. <https://doi.org/10.1037/pag0000459>

Raggi, A., Corso, B., Minicuci, N., Quintas, R., Sattin, D., De Torres L., Chatterji, S., Frisoni, G. B., Haro, J. M., Koskinen, S., Martinuzzi, A., Miret, M., Tobiasz-Adamczyk, B., & Leonardi, M. (2016). Determinants of quality of life in ageing populations: Results from a cross-sectional study in Finland, Poland and Spain. *PLoS ONE*, 11(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159293>

Rammstedt, B., & John, O. P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*, 41(1), 203–212. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001>

Sawilowsky, S. S. (2009). New effect size rules of thumb. *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 8(2), 597–599. <https://doi.org/10.22237/jmasm/1257035100>

- Schimmack, U., Oishi, S., Furr, R. M., & Funder, D. C. (2004). Personality and life satisfaction: A facet-level analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*(8), 1062–1075. <https://doi.org/10.1177/0146167204264292>
- Schwengel, A., Niti, M. M., Tang, C., & Ng, T. P. (2009). Continued work employment and volunteerism and mental well-being of older adults: Singapore longitudinal ageing studies. *Age and Ageing, 38*(5), 531–537. <https://doi.org/10.1093/ageing/afp089>
- Serrano, C., Andreu, Y., & Murgui, S. (2020). The Big Five and subjective wellbeing: The mediating role of optimism. *Psicothema 32*(3), 352–358. <https://doi.org/10.7334/psicothema2019.392>
- Silagadze, A. (2017). “Post-soviet paradoxes” of unemployment rate. *Bulletin of the Georgian National Academy Of Sciences, 11*(1), 136–141.
- Steel, P., Schmidt, J., & Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological Bulletin, 134*(1), 138–161. <http://dx.doi.org/10.11575/PRISM/34058>
- Stephens, A., Deaton, A., & Stone, A.A. (2015). Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet, 385*(9968), 640–648. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)61489-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61489-0)
- Telešienė, A. (2015). Asmeninė ir socialinė subjektyvi gerovė Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija, 26*(4), 293–303.
- Von dem Knesebeck, O., Hyde, M., Higgs, P., Kupfer, A., & Siegrist, J. (2005). Quality of life and well-being. In: A. Börsch-Supan., A. Brugiavini, H. Jürges, J. Mackenbach, J. Siegrist, & G. Weber (Eds.), *Health, ageing and retirement in Europe – first results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (pp. 199–203)*. Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).
- Wiggins, R. D., Netuveli, G., Hyde, M., Higgs, P., & Blane, D. (2008). The evaluation of a self-enumerated Scale of Quality of Life (CASP-19) in the context of research on ageing: A combination of exploratory and confirmatory approaches. *Social Indicators Research, 89*(1), 61–77. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9220-5>
- Wikman, A., Wardle, J., & Stephens, A. (2011). Quality of life and affective well-being in middle-aged and older people with chronic medical illnesses: A cross-sectional population based study. *PLoS ONE, 6*(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0018952>